

Kuklay Antal

Sárospatak, Árpád-házi Szent Erzsébet szülőhelye

A történelemtudomány paradoxona, hogy miközben az idő előre haladtával a tudomány forrásai, a tárgyi emlékek egyre jobban pusztulnak, elszóródnak és elfelejtődnek, a szemtanúk meghalnak, a fennmaradt emlékek értelmezését pedig egyre jobban megnehezíti a megváltozott életformánk önkéntelen visszavetítése a múltba, az anakronizmus, mégis erről a múltból egyre többet tudunk, mivel a szétszóródott emlékeket összegyűjtjük és egye több szempontból vizsgáljuk, keletkezésüket, sorsukat és összefüggéseiket feltárva tudásunk egyre inkább diakronikus lesz, azaz egyre pontosabban feltárja az idő rétegeit. Előadásom témája: „Árpád-házi Szent Erzsébet szülőhelye”, példa erre a folyamatra, amennyiben megkísérlem összegezni az elmúlt száz esztendő kutatásainak eredményeit.

Árpád-házi Szent Erzsébet 1207-ben harmadik gyermekként született II. András királyunknak első, Merániai Gertrúddal kötött házasságából. Elsőszülött nővére, Mária, II. János bolgár cár felesége lett. Bátyja, IV. Béla királyunk a konstantinápolyi Laskaris Máriát vette feleségül. Öccse, Kálmán pedig Halics királya és Horvátország hercegeként a krakkói Boldog Saloméval kötött házasságot. Gertrudisz erőszakos halála után András király még két házasságot kötött, melyekből Erzsébetnek három féltestvére született. Jolanthe de Courtenay-tól András és Jolán, Estei Beatrixtól pedig István, III. András királyunk atyja.

A kishercegek és hercegnők személyére általában csak jegyességük és házasságuk idején terelődött rá a figyelem, így születésük körülményeiről és kora gyermekkoruk eseményeiről csak a későbbi mondák és legendák tudósítanak, közkívánatra kitöltve a krónikások által hagyott űrt. Így történt ez Erzsébettel is a nyugat-európai hagiográfiában.

A németországi források hallgatnak születése helyéről, viszont részletesen tudósítanak az eljegyzés körülményeiről. Erzsébet alig töltötte be negyedik életévét, amikor I. Hermann, thüringiai tartományi gróf, elsőszülött fia, Hermann számára

megkéri a magyar királylány kezét. Ebben a korban szokásos dolog volt, hogy az idegen földről hozott menyasszony jövőző férjével együtt nevelkedett fel, hogy így játszva megismerkedhessen új hazája nyelvével, vőlegénye rokonságával, tisztviselőivel és az udvari szokásokkal.

A lánykérésről a követség egyik tagja, Berthold káplán számol be később a *Vita Ludovici* című művében: „A követség nagy pompával kerekedett útnak... Ahol csak átvonult az egyes országokon, mind oda-, mind visszaújtában nagy tiszteletet és udvariasságot tanúsítottak iránta. Így érték el Pozsony megerősített királyi palotáját. Itt nagy tisztelettel és örömmel fogadták őket.” Berthold aprólékosan beszámol a hozományról is: „Gertrud a gyermeknek számtalan arany és ezüst serleget, drága kapcsokat, koszorúkat, koronákat, sok finomművű gyűrűt, ékkövekkel díszített, szépen domborított boglárt, sok tarka övet, szalagot, prémes öltözéket, arannyal átszőtt terítőket és baldachinokat adott útravalóul. Ki tudta volna megfizetni a bíbor selyemből készült császári ágyneműket, amit Erzsébettel küldtek, egyéb értékes házi eszközökkel, felszereléssel együtt, akkora mennyiségben, hogy annak nem volt se szeri, se száma? Ezen kívül finom ezüsből vert ezer márkát és sok minden egyebet. Hozzá még egy ezüst fürdődézsát, hogy abban fürödjön a leányka. Akkora tömeg drágaságot és ékszert, mint amit a királyné küldött leányával, nem láttak Thüringia földjén soha többé.”

Berthold tárgyilagos beszámolójával szemben Erzsébet születését, mint annyi más szent esetében, a legendák csodás elemei övezik:

Wartburg várában, Hermann gróf udvarában 1206-ban dalnokversenyt tartottak. Az öt nemes trubadúr mellett egy egyszerű polgár, Ofterdingen Henrik is részt vett a vetélkedőn. Mivel nem tudták eldönteni, ki legyen a győztes, Henriket elküldték Erdélybe, hogy hívja meg döntőbírónak a híres mágust, Klingsohr mestert, aki jártas volt az asztrológiában és a szellemidézésben, s akinek a magyar király szolgálataiért háromezer ezüst márkát adta. A kijelölt napon, egy év múlva

Henrik meg is jelent Klingsohrral Eisenach kapujánál, majd a tiszteletére összegyűlt nemes urak és polgárok kérdésére, hogy mi újság van arrafelé, megvizsgálta a csillagok állását és kijelentette: „Új s egyszersemind örvendetes dolgot hirdetek nektek. Egy szép csillagot látok emelkedni Magyarországon, mely sugarait Marburgba, innét pedig az egész világra terjeszti szét. Tudjátok tehát, hogy ezen éjen Magyarország királynéjának lánya született, ki Erzsébetnek fog nevezetni, s nőül adni az itteni uralkodó herceg fiának. Szent leszen ő és szentsége öröme és vigaszára leszen az egész kereszténységnek.” A Klingsohr által megjelölt napon és órában Gertrud királynő lánygyermeknek adott életet, kit Erzsébetnek kereszteltek. Hermann gróf ettől fogva gondosan érdeklődik a jövődélés beteljesüléséről, míg egy Magyarországról jövő szerzetes elbeszéli, hogy ő négy évig vak volt, s a kishercegnő keze érintésére visszanyerte látását. Ennek hatására Hermann követséget küld Magyarországra, hogy fia, Lajos számára megkérje Erzsébet kezét.

A legenda írójának láthatólag nincs tudomása az idősebb fiú, Hermann korai haláláról, ahogyan a keresztelés szertartását is az ország későbbi fővárosába, Budára helyezi.

A legenda homályából jól kirajzolódik három tény: Thuringiából nézve a magyar király gazdagnak számított, kíséretéhez tudós emberek tartoztak, s a fejedelmi nászok előkészítésében szerepe volt a vándor szerzeteseknek.

A külföldi források legendás elemeivel szemben Laskai Osvát ferences teológus a Hagenauban kiadott *Biga Salutis* című háromrészes prédikációs gyűjteményének *Sermones de Sanctis*, 1497-ben megjelent kötetében pontosan megjelöli Szent Erzsébet szülőhelyét: Apars aestiva részben, a 108. beszédben így ír:

„Quod autem beata Elysabeth per praedicta quaesivit et invenit dei gratiam, sic de ea legitur. Elysabeth Andreae regis Hungariae filia, dum nata fuisset in oppido Sorospathach et in deliciis nutrita, omnia puerilia contempsit, coepitque bonis operibus assuescere, ludas spernere vanitatis. Cum adhuc esset quinquannis, in ecclesia sic in oratione perseverabat, ut eius sodales et ancillae vix eamavellere valerent. Cum autem causa ludi coetaneae eam insequerentur, illaversus capellam fugiebat, ut ex hoc ecclesiam intrandi oppor-

tunitatem captaret.” Azaz: „Hogy pedig boldog Erzsébet a fentiek szerint kereste és megnyerte Isten kegyelmét, erről ezt olvassuk: Erzsébet, Andrásnak, Magyarország királyának lánya míg Sorospathach-on született és pompában dajkáltatott, minden gyermekded dolgot megvetett, kezdte megkedvelni a jó cselekedeteket és megvetni a hívságos játszadozást. Midőn épphogy ötéves volt, a templomban olyan állhatatosan imádkozott, hogy játszótársai és a szolgáló lányok alig voltak képesek onnan elmozdítani. Midőn pedig társai fogócskázás közben kergették, ő a kápolna felé futott, hogy alkalmat találjon a templomba való betérésre.”

Nemcsak a pataki szülőhely az egyetlen mozzanat Erzsébet életrajzában, mely csak Laskai Osvátnál található. Megtudjuk tőle, hogy arra a hírre, hogy Lajos felesége lesz, a fejéről levett koszorút beledobja a forrásba és Istennek ajánlja fel magát. Később pedig, hogy legyőzze undorát a betegekkel szemben, megissza a leprások mosdóvizét.

Jól látható, hogy a tudós ferences szerző birtokában voltak olyan írásművek, melyek mára már elkallódtak vagy elpusztultak. Egy ilyen forrást a Szent Istvánról és Szent Lászlóról szóló beszédekben név szerint is megemlíti: „Legitur in chronica Hungarorum”. Ebből, vagy egy ismeretlen Erzsébet-legendából származhattak a fenti epizódok.

Egyedül Laskai Osvátnál szerepel a „Sorospathach” elnevezés, ez azonban nyilván a német nyomdász tévedése, aki önkéntelen hangzóillesztéssel az „a” betűt „o”-nak, Saros helyett Sorosnak olvasta. Laskai jól ismerte Sárospatakot, hiszen rendjének volt ott kolostora.

Maga a Sárospatak névleg korábban Mátyás király 1458. szeptember 1-i oklevelében fordul elő: prope civitatem Sarospatak, majd a későbbi oklevelekben oppidum Sarospatak szerepel. Korábbi neve, melyet először P. mester, a magyar Anonymus 1200 körül írt *Gesta Hungarorum*-ban olvasunk: Ketelpotaca. Ketel a Katapán, vagy Koppány nemzetség őse. Anonymus szerint Árpád Ketel vitéznek adományozta a Sátorhalomtól a Tolcsva folyóig terjedő földterületet, „melyet most Ketelpatakának hívnak”. Ketel nemzetségéből származott Béla király névtelen jegyzőjének kancelláriai főnöke, Katapán székesfehérvári prépost (1192-1198), majd egri püspök (1198-1216). Ez-

zel magyarázható a Gestának a zempléni tájakról való részletes ismerete. Anonymus azt is leírja, hogy Endre király e birtokot elcserélte Ketei utódaitól, „mégpedig két ok miatt: Először mert a királyoknak alkalmas volt vadászat céljára, másodsor pedig mert felesége (Anasztázia, Jarosláv kievi fejedelem leánya) szeretett azokon a tájakon lenni, minthogy ott közelebb volt szülőföldjéhez”.

Anonymus elbeszélése magyarázat arra, hogy az ő idejében miért volt a pataki uradalom a királynő birtoka. Ténylegesen az is maradt 1390-ig.

A XI-XIII. században a magyar királyok és királynők élete még nem kötődött egyetlen helyhez, állandó székvároshoz. Az ország különböző részein külön birtokai voltak a királynak és a királynőnek. Ezeket a birtokokat udvartartásukkal együtt évről-évre végigjárták, és ott helyben fogyasztották el a birtok termését. Az oklevelek tanúsága szerint így helyről-helyre járva folytatták közigazgatási és diplomáciai tevékenységüket a kíséretükben lévő királyi és királynői tisztviselők segítségével. Különös jelentősége volt ezeknek az erdőbirtokoknak, mivel az itt folyó vadászat békeidőben biztosította a lovagok harc készségét, betöltve így a hadgyakorlat szerepét. A szakirodalomban meghonosodott „erdőbirtok” vagy „erdőispánság” elnevezés némileg megtévesztő, hiszen ezekhez a birtokokhoz kiterjedt szántó- és legelőterület, s olykor több tucat település tartozott. Ezek a birtokok ki voltak véve a vármegyei közigazgatás köréből, s közvetlenül a király illetve a királynő felügyelete alá tartoztak. Hasonlóképpen az uraság és kísérete számára itt épült templomok – Nagy Károly centrális aachenipalota templomára utalva – körtemplomok, rotundák voltak, s *capella regia*, azaz királyi kápolna rangban exempt helyek voltak, vagyis ki voltak véve a helyi püspök fennhatósága alól, papjaikat az esztergomi érsek nevezte ki. Az uralkodók ezekre a birtokokra az intenzívebb gazdálkodás érdekében szívesen telepítettek „hospeseket”, vendégnépeket, átvéve Európa egyes túlszaporodott vagy inséges területeinek népfölöslegét. Ezen birtokok központjai a hospeseknek adott kiváltságok nyomán a későbbi időkben is megtartották függetlenségüket és szabad királyi városokká fejlődtek, kedvező feltételeket nyújtva az iparos és kereskedő polgárság, valamint a leteleplő szerzetesek számára.

A pataki erdőbirtok, *comitatus*, valójában jóval túlnyúlt az Anonymus által megadott, az újhelyi Sátorhegy és a Tolcsva patak által behatárolt területen. Magába foglalta a Borsi és Újhely vidékétől Olaszliszka és Szegilong határáig húzódó Zempléni erdőséget, egykori nevén a „Nagyerdőt” (*magna silva*), a Bodroglóközben pedig ezzel párhuzamosan az erekkel, tavakkal, lápokkal, legelőkkel és ártéri erdőkkel tarkított, vadakban gazdag területet.

Kiváló történészünk, Szűcs Jenő aprólékos oklevéltani és topográfiai elemzéssel kimutatta, hogy „a királyi jegyző akaratlanul további tartalmas információkkal szolgál a pataki uradalom korai funkciójára nézve. Művében ugyanis ama útvonal megrajzolásának mintája, ahol Árpádot és hadát vezette be Ungvártól Zemplén és Borsod megyén át az ország belseje felé, nem egyéb, mint a „mozgó” királyi udvar útvonala 1200 körül, hagyományos *via regia* már valószínűleg az ezredforduló óta.” A király kíséretével ezen az úton vonult az ország belsejéből vadászatra a zempléni birtokra, s közben megpihent az Anonymus által Árpád állomáshelyeinek tulajdonított helyeken lévő udvarházakban, ahol lovakat válthattak. A Gyöngyös felől jövő Nagyút Szihalomnál érte el Borsod megye határát, a királyi ménes egyik körzetét. Anonymus fordított sorrendjében Emődöt említi következő állomásnak, majd a Hernád torkolatánál, Muhinál átkelve a Sajón Szerencset és Tarcalt. Ez a terület a királyi pecérek (*caniferi*), a vadászakutyák gondozóinak földje volt. A vadászfalkákkal kibővült sereg Bodroglókeresztúr érintésével érkezett meg a pataki udvarházhoz, az erdőbirtok központjához.

Anonymus Szent Erzsébet születésének évtizedében írja a Gestáját, amikor régebbi kancelláriai főnöke, Katapán már egri püspök. Korábban, III. Béla király kíséretében egy-egy vadászat alkalmával mindketten végigjárhatták a *via regia* mentén a királyi szálláshelyek, udvarházak, „*curtis*”-ok sorát és az útba eső királyi szolganepek helységeit, a „villákat”. Zemplénbe, hajdani nemzeti birtokokra érve Katapán elbeszélte a múlt eseményei után érdeklődő beosztottjának az egyes helyekhez fűződő családi hagyományt. Krónikájában azonban Anonymus gondosan elkerüli, hogy megnevezze az útba eső települések korabeli jellegét, hiszen az a célja, hogy rekonst-

ruálja Árpád honfoglaló népének útvonalát, amikor még nem voltak villák és curtisok, ezért leírásában csak hegyeket, folyókat és patakokat említ. Így említi meg Ketelpatakát, mely ugyan nem a Ronyva, a birtokközpont északi határpatakja volt – mint ahogy Anonymus írja –, hanem annak déli határa, a mai Hotyka patak, ahogyan ez a korabeli határjárás oklevelekből kitűnik. Itt volt a halászsok telepe, amely Bodroghalász néven a mai napig megőrizte emlékezetét. A település északi részén viszont a királyi erdőőrök laktak, rájuk utal a Végardó falunév. Ma már mindkét település Sárospatak belterületéhez tartozik.

Ahogy egyik régészünk mondta: a Kárpát-medence úthálózata a honfoglalás idejére már kialakult, csupán az aszfaltot kellett ráönteni. Ezért Anonymus útleírása Árpád népe vonulásáról lényegében pontos, csak az egyes állomáshelyeket vetítette vissza jó háromszáz évvel.

Hasonló visszavetítést tapasztalhatunk Laskai Osvátnál, illetve a forrásául szolgáló krónika, legenda, Erzsébet-életrajz, „vita” esetében, amikor a szent szülőhelyét oppidumnak nevezi, vagyis erősségnek, illetve Ketel-potoka helyett Sárospatak-nak. Mátyás korától kezdve ugyanis az oklevelek következetesen csak civitas vagy oppidum de Sárospatak-ról beszélnek. A névváltás, illetve inkább névpontosítás oka az lehetett, hogy a kancellária jegyzői pontosan megkülönböztessék a korábbi, hatalmas, mintegy 30 kilométer hosszú és 15 kilométer széles pataki erdőbirtokot annak várossá fejlődött központjától. Korábban ugyanis a Patak-Potok elnevezést vegyesen használták mindkettőre. Az így keletkezett konfúziót csak Détsy Mihály, a pataki vár tudós kutatója és helyreállítója oszlatta el az 1960-as években, amikor az oklevelek gondos elemzésével kimutatta, hogy a XIII-XIV. századi említések a pataki várról a Sátoraljaújhelytől délre lévő Várhegyen épült erősségre vonatkoznak, amelyet felváltva neveznek castrum de Potok-nak, illetve castrum de Újhelynek. Megállapítását igazolta a pataki vár párhuzamosan folyó régészeti- és építészettörténeti kutatása, mely nem hozott elő középkori régészeti és építészeti elemeket. Viszont az újhelyi vár csak a tatárjárás utáni évtizedekben épült, így semmiképpen sem lehetett Szent Erzsébet szülőhelye. De a pataki plébániatemplom és egyben vártemplom sem tartalmaz románkori elemeket. Ez sokak-

ban megingatta Laskai Osvát beszámolójának hitelét Szent Erzsébet pataki születéséről.

A fordulat 1965 májusában következett be. Az Országos Műemléki Felügyelőség ugyanis elhatározta a sárospataki gótikus plébániatemplom műemléki helyreállítását. A munkálatokat megelőző ásatásokat a Rákóczi Múzeum friss diplomás régésznöje, Molnár Vera végezte, aki szakdolgozatát a magyarországi rotundákról írta. Rögtön az ásatás kezdetén a templomtól tíz méternyire délre rátalált egy körtemplom alapfalaira. A hét méter belső átmérőjű rotundát egy méter vastag fallal meszes habarccsal szabálytalan apró kövekből építették patkóalakú keleti szentéllyel, a szentély falához épített oltárral. Bejárata dél felől volt, melyet két későbbi támpillérrel vettek közre. A rotunda méreteiben, formájában, technikájában hasonló a veszprémi várban 1957-1960 között a székesegyház északi oldala közvetlen közelében feltárt körtemploméhoz. A székesegyházat Szent István legendája szerint Gizella királynő építtette, a körtemplom viszont még a székesegyház előtt megépült. Sárospatakhoz hasonlóan Veszprém is egyike volt a legkorábbi fejedelmi szálláshelyeknek, mely később a magyar királynők birtoka lett. A veszprémi rotundának tehát capella regia, királyi kápolna rangja volt, akárcsak pataki testvéreinek, pontosabban leszármazottjainak. A királyi kápolnához fűződő kiváltságok később átszármaztak az erdőispánság területén létesült pataki, újhelyi és bodroghalászi plébániák templomaira is. V. Márton pápa 1418-as búcsúengedélye a Perényiek pataki birtokán hat templomot részesít kiváltságban. Ezek közül a Keresztelő Szent János templom a város, Szent Miklós pedig Bodroghalászi plébániatemploma volt, míg Szent Mihály lehetett a pataki rotunda védőszentje. Ez pedig megegyezik a veszprémi székesegyház titulussal. Szűcs Jenő Sárospatak kezdeteiről írt fentebb említett tanulmányában rámutat: „A harcos arkangyal, akit a korai és a java középkorban elsősorban a pogányok elleni küzdelem patrónusának tekintettek (Nyugat-Európában sok korai várkápolna viselte titulussát), védőszentként népszerű volt különben Patak közeli vagy távolibb környékén is. Ezt a titulust viselte a Taktaközben Tiszaladány, Dél-Zemplénben Zombor és Vámosújfalú, a Bodroghközben Battyán, a felsőbb zempléni részekben Toronya, Azar és Imre parochiális temploma. Kü-

lönös figyelmet érdemel, hogy a szomszédos várispánság központjában, a Tisza-melléki Szabolcsban a korai plébániaegyház szintén Szent Mihálynak volt szentelve.”

Árpád-házi királyaink, Erdélyt nem számítva, az ország öt részén építettek a maguk és a királynők számára erdőbirtokaikon úgynevezett „magán-egyházakat” (ecclesia propria, Eigenkirche), közöttük a pataki rotundát. Az ilyen templom, mint királyi kápolna (capella regalis) és papja, mint királyi káplán (capellanus regis) ki volt véve a helyi püspök fennhatósága alól, az esztergomi érseknek tartozott engedelmességgel és élvezte a teljes tized-jövedelmet. E jövedelemhez még hozzájárult a terjedelmes javadalmi birtok, beneficium haszna is. A királyi pár tulajdonképpen ezzel jutalmazta udvari papjait, akik a lelkeszi tevékenységen kívül egyéb fontos tisztséget is elláttak. A Patakon tartózkodó V. István János pataki plébánost bízta meg, hogy a király által Péter mesternek ajándékozott birtok határait kijelölje, más esetben pedig hogy egy vitás birtok ügyében tanúvallomást vegyen ki. Pál plébánosnak 1339-ben magisteri címe van, s ő a király orvosa: *physicus Domini Regis*. Eugoboi András pedig V. Kelemen pápa különleges engedélyével a királynőnek az orvosa: *medicus Reginae*. Lehetőséges, hogy Gertrudis orvosa is a pataki plébános volt, s ezért választotta szülésre a pataki birtokát.

Az udvari pap, *capellanus regis* háza, a későbbi plébániaház, valamint a királynő szálláshelye a kápolna közelében épült. Több ilyen, királyi kápolna közelében épült királyi udvarházi adnak hírt az oklevelek *domus regalis, residentia domini* vagy *curia domini regis* névvel illetve azokat. A pataki curiáról hallgatnak a források, valószínűleg azért, mert 1260 után az újhelyi várhegyen felépült *castrum de Potok* lett a királyi szálláshely, a régi udvarház, a *villa de Potok* pedig elvesztette kiemelt jelentőségét, bár megmaradt a templom előtti orsó alakú tér köré rendeződő növekvő város központjának. Ezen, a polgári házakéhoz képest nagyobb telken épülhetett fel az a *pallacium*, palota, mely egy 1529. évi levél szerint a Bodrog partján emelkedett, s azonos lehetett a Bodrog híd közelében lévő „alsó várral”, melyben a mohácsi vész után Pálóczi Katalin lakott. Ezt a telket ajándékozta Báthory Zsófia a XVII. században a pataki jezsuitáknak, akik a rendhá-

zuk mellett kollégiumot és iskolát létesítettek rajta. A jezsuita iskola helyén épült fel a XX. század elején a római katolikus elemi iskola, a Sárospataki Egyházi Gyűjtemény jövődjéé otthona, a Szent Erzsébet Ház.

Az Anjou-korra a pénzgazdálkodás elterjedésével megszűnt a magyar királyok és királynők vándor életmódja. Az erdőbirtokokat főúri családoknak adományozták, akik az év elején arany és ezüst ajándék tálak, kelyhek, kupák és serlegek formájában rótták le hálájukat, biztosítva ezzel, vagy kiegészítve a királyi pénzverde anyagszükségletét. Így került a pataki uradalom a Perényi és a Pálóczi-család birtokába, akik a rotundától északra a megnövekedett városi lakosság számára Keresztelő Szent János tiszteletére templomot építettek, melynek mára csak a rotundához csatlakozó cinterem fala maradt meg. Majd a XV. században a Pálóczi-család növekvő tekintélyének megfelelő hatalmas gótikus templomot emeltek a régi templom helyére. Az új plébániatemplomok örökölték a most már temetőkápolnának használt rotunda királyi kápolna kiváltságait, így a Patakkal együtt várossá fejlődött Újhely plébániatemploma is.

A város híveinek áhítatát fokozta az iskolás gyermekek csengő éneke, mely a liturgia szerves része volt. A középkori városi plébániatemplomok mindegyikéhez hozzátartozott a templom közelében épült, s a plébános igazgatása alá tartozó iskola, ahol a polgárok gyermekei elsajátították a társadalmi helyzetüknek megfelelő ismereteket.

1968-ban Gömöri János, a Rákóczi Múzeum régésze a plébániatemplom nyugati homlokzata előtt feltárta egy középkori épület maradványait, melyet a XVI. századi várfal építésekör bontottak le. Az épület a cinterem falába épített kapuval csatlakozott a templomhoz. Valószínűleg ez volt a pataki városi iskola, ahol 1490-ben, Mátyás király halála évében a mátészalkai csizmadia László nevű fia tanult Kisvárdai János, a krakkói egyetemet járt bakkalaureus rektorsága alatt. Szalkai László, aki később a budai vár apródjainak tanítómestere, majd főkancellár és esztergomi érsek lett, kiemelkedő műveltségét a pataki iskolának köszönhette. Mestere Krakkóból hozott latin nyelvű kódexéből hat füzetbe másolta le időről-időre a soron következő tananyagot, s kiegészítette azt a mester magyarázataival. A füzeteket később bőrbe köttette.

Legrégebbi tankönyvünket, a Szalkai-kódexet ma az esztergomi Főszékes-egyházi Könyvtár őrzi.

Korábban úgy gondolták, hogy a kódex a pataki domonkosok iskolájában készült. Mészáros István pedagógiatörténész azonban könyvben is megjelent kandidátusi értekezésében kimutatta, hogy Szalkai László a pataki plébániai iskola-növendéke volt. Az asztronómiai, zeneelméleti, jogi, irodalmi-poétikai és levélfogalmazási ismereteket tartalmazó anyagból a tanulók elsajátíthatták a deákos műveltséget, amire a városi magisztrátus jegyzőjeként vagy a királyi udvar írnokaként szükségük volt.

A papok, írnokok és iskolamesterek életében különös jelentősége volt a csíziónak, a naptárszámítás tudományának. Ugyanis a templomokban január elsején, a circumcisio ünnepén olvasták fel a változó ünnepek dátumait. A Szalkai-kódex naptára részletes kalendáriumot tartalmaz, a naptárszámításhoz szükséges betűjelekkel és a szentek ünnepeivel. Szalkai a nagyobb ünnepeket piros tintával írta, így a templom védőszentjének, Keresztelő Szent János születésének és fejevételének ünnepét, ami egyébként nem volt országos ünnep. Ez is bizonyítja, hogy a kódex a pataki plébániai iskolában készült. Hasonlóan piros tintával írta Szent Erzsébet november 19-i ünnepét, ami szintén nem volt országos ünnep, és egyáltalán nem szerepelt a jegyzet forrásában, Regiomontanus naptárában. Szent Erzsébet ünnepét tehát kötelező ünnepként ülték meg a sárospataki hívek a középkorban, így őrizték a szent pataki születésének emlékét.

A Szalkai-kódexszel közel egy időben írja prédikációit Laskai Osvát, aki 1490-ben pesti obszerváns ferences gvárdián, 1496-ban esztergomi custos, a központi rendházhoz tartozó zárdák felügyelője, majd provinciális, aztán ismét pesti házfőnök lett. Ő fejezte be idősebb rendtársa, Temesvári Pelbárt *Aureum Rosarium Theologiae* című enciklopédikus művét, a negyedik kötet kolofojában megnevezve önmagát. Viszont saját művét, a *Biga salutist* ugyanabban a hagenai nyomdában névtelenül adta ki, ezért sokáig azt is Temesvári Pelbártnak tulajdonították. Azt hiszem, ez a hallgatás Szent Ferenc szellemében egyfajta elhatárolódás volt az udvari humanista tudósok egymással vetélkedő becsvágyával szemben, s ugyanakkor egy néma fejhajtás, azonosulás a kódexíró

névtelen elődökkel, akiknek annyit köszönhetett. A könyvek iránti különös érdeklődésének a jele, hogy a rend vikáriusa, tartományfőnökeként kidolgozza a rend szabályzatát, s benne a vikáriusnak tartja fenn a jogot, hogy a „jelentős könyveket” – libros notabiles –, azaz a breviáriumokat, miscelaneumokat, beszédgyűjteményeket és nagy értékű könyveket – libri magni praetii – a testvéreknek kiosssa, ugyancsak kizárólag a vikárius rendelkezhet bármilyen könyv sorsa felől. Így érthető, hogy művében csak fele részben támaszkodik Temesvári Pelbártnal közös forrásokra, s az is, hogy be tud számolni Szent Erzsébet sárospataki születésének a renden belüli írásos emlékiról.

Szent Erzsébet özvegyiségében Szent Ferenc ruháját öltötte magára. Így őt a ferencesek saját rendi szentjüknek tekintették.

Osvát testvért a rend Rómába küldi, hogy megújítsa a rend IV. Sixtus által húsz évvel korábban, 1477. augusztus 1-jén kiadott nagy kiváltságlevelét. 1499. március 23-án VI. Sándor neki, a rend vikáriusának címzett levelében erősíti meg a régi kiváltságokat, és egyebek közt elrendeli Szent Erzsébet ünnepének megülését a testvérek számára. Laskai Osvát tehát kiemelten fontosnak tartotta rendjén belül Árpád-házi Szent Erzsébet kultuszát, különösen a szülőhelyén, Sárospatakon, ahol rendjének kolostora volt.

A királyi kegy és kegyesség vonzotta az erdőbirtokra a szerzeteseket. A zempléni Nagyerdő délnyugati részén, Darnóban megtelepedtek a premonstreiek, észak-keleten pedig az újhelyi pálosok. A birtok várossá fejlődött középpontjától délre egy 1238-as oklevél szerint a domonkosok építettek kolostort. Templomukat röviddel az 1235. évi perugiai szentté avatás után szentelték fel Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére. Északon viszont a ferencesek építettek rendházat és templomot már a tatárjárás előtt Szűz Mária tiszteletére. A pataki rendház a konventuális, mariánus tartományhoz tartozott. 1307-ben és 1315-ben itt tartották a rendi közgyűlést, a nagykáptalant.

1448-ban a Pálóczyak Carvajai János pápai követ és bíboros előtt panaszt tettek a pataki ferencesek rendetlen és hanyag magaviselete miatt, ezért a pápai követ elrendelte, hogy a pataki rendházat adják át a szigorúbb irányzatú obszervánsoknak, a szalvatoriánusoknak, akik bosnyák rendtársaik hatására Szent Ferenc szellemében

megújították a rend aszketikus életét és fegyelmét. 1471-ben, amikor a pataki kolostor gvardiánja Szakácsi Máté, már az obszervánsok tartják itt a közgyűlést. Osvát testvér akkor 20-21 éves volt. Nem tudjuk, hogy részt vett-e a nagykáptalanon, de társai föltétlenül beszámoltak pataki élményeikről, vikáriusként pedig később biztosan felkereste rendjének ezt a fontos kolostorát, mely egyike volt a rend tíz anyaházának, őrségének. A sárospataki custodiához tartozott Szántó, Cséke, Homonna, Sóvár és Okolicsány kisebb konventje. Itt mindenütt megünnepelték Szent Erzsébet földi és égi születését, akárcsak az országrész legjelentősebb egyházában, a kassai dómban.

Karácsonyi János, a tudós egyháztörténész Szent Erzsébet születésének 700. évfordulója alkalmával a *Religio* egyházi folyóirat 1907. évi első számában tisztázta a születés helyét. Írásában megemlíti, hogy néhány XIX. századi német szerző Pozsonyt tartja Erzsébet születési helyének.

„A hirtelen dolgozó német történetírók – mondja ironikusan – azt gondolták, hogy azon város, ahol Erzsébetet a thüringiai követnek átadták, volt az ő szülővárosa is. De ha tekintetbe vesszük, hogy Szent Erzsébet születése és átadása közt négy év telt el, mindjárt látjuk, hogy az átadás színhelyéből a születési helyre következtetni egyáltalában nem lehet.”

A német történészeknek nem volt fogalmuk árpád-házi királyaink vándorló életmódjáról, s arról, hogy négyéves korában Erzsike már végiglovagolta anyja és dajkái ölében az egész országot és hogy számára a ló mindvégig szülőföldje emlékét jelentette, innen eredt heves lovaglószenvedélye, amit olyan fejcsóválva néztek a wartburgi vár német dámái.

A pataki polgárok és a vár birtokosai szeretettel őrizték kedves szentjük születésének emlékét. Róla nevezték el a várnegyed utcáját, neki szentelték a Franz Eybl szép oltárképével díszített várkápolnát. A közelmúltban *Árpád-házi Szent Erzsébet Történelmi Társaság* néven egyesületet alakítottak a szent életének tudományos kutatására és karitatív tevékenysége folytatására. Munkájuk eredménye, hogy lefordították és a Szent István Társulattal közös kiadásban megjelentették a Szent Erzsébet életére vonatkozó 13. századi forrásokat. A magyar néphagyomány pünkösddőlője máig őrzi a középkori misztériumjátékok emlékét,

amennyiben a szentté avatás napján két fiatal – a pünkösdi királynő és király – évről-évre eljátszotta Erzsébet és Lajos történetét. E szokást felújítva a pataki polgárok a Társaság szervezésében pünkösdvásárnap korhű ruhákba öltözve történelmi menetben járják végig a város utcáit, pünkösdhétfőn pedig ünnepi szentmise keretében körmenetet tartanak Szent Erzsébetnek az Admonti Benecés Apátságtól kapott ereklyéjével a beszélő kövek között, amelyek – hála a történészek munkájának – napjainkban megszólaltak és kilenc évszázad távolából hirdetik őseink szenteket termő áhítatát.

BIBLIOGRÁFIA

- DÉTSHY Mihály: Sárospatak vára. Sárospatak, 2002. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei 43.)
- GÁBRIEL Asztrik: Szent Erzsébet magyarsága nyugati szemmel. = *Regnum* Egyház-történelmi Évkönyv. Bp., M. Katolikus Történetírók Munkaközössége. 1937. 80-96. p.
- GERVERS-MOLNÁR Vera: A középkori Magyarország rotundái. Bp. Akad. K. 1972. (Művészettörténelmi füzetek 4.)
- HORVÁTH Richárd: Laskai Ozsvát. Bp. Sárkány ny. 1932.
- JÓNÁS Ilona, SZ.: Árpád-házi Szent Erzsébet. Bp. Ecclesia K. 1997.
- KARÁCSONYI János: Szent Erzsébet születéshelye. = *Religio*. 1907. 1. sz. 4-6. p.
- KARÁCSONYI János: Szent Erzsébet születéshelyéről. = *Religio*. 1907. 4. sz. 57-59.p.
- KARÁCSONYI János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. 1-2. köt. Bp. M. T. Akad. 1922.
- KIEL, Elfriede: Die grosse Liebende St. Elisabeth. (*A szeretet nagy szentje Árpád-házi Erzsébet.*) Bp. Szt. István Társ. 1970.
- LABAN Antal: Az Árpád-házi szt. Erzsébet-legendák irodalmunkban. Bp. 1907.
- Magyarország virága. 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről. Szerk. J. Horváth Tamás és Szabó Irén. Bp. Szt. István Társ. 2001. (Középkori keresztény írók 3.)
- MÉSZÁROS István: A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola. Bp. Akad. K. 1972.

MEZŐ András: Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Bp. METEM. 2003.

MONTALEMBERT, Charles de: Histoire de sainte Elisabeth de Hongrie, duchesse de Thuringe. (*Magyar Szent Erzsébet thüringiai hercegnő története.*) Eger, Érsek-Lyceumi ny. 1862.

SZABÓ György Piusz: Ferencrendiek a magyar történelemben. Budapest. Budapesti Hírlap ny. 1921.

SZŰCS Jenő: Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuradalom. = Történelmi Szemle. 35. évf. 1993. 1-2. sz. 1-57. p.

Székelgy Gyöngyi

„Angyali alázatosságban”

Árpád-házi Szent Erzsébet életszentségének egy-egy mozzanata és üzenete,
mely fellelhető mesében, legendában vagy balladában.

„Virágok közt akkor egy völgybe értél
Mely nem beszűkült: éppen hogy kitárult.
Ezer keelybe kéklő, csöndes ég fért
S arany porzókon fényes napsugár gyúlt.
Harmat hullott hófehér falakra
S csengett, csengett egy kis templom harangja.

És elsimult, mint fűszálak a réten
Sok haragom, gyötrő szenvedélyem.
Vágyaimból nem maradt, csak ennyi:
Virágillat vagy harangszó lenni.
Sajgó szívvel a templomot kérdem:
Mi a neved? S ő megcsillan szerényen.

Felszenteltek Erzsébet nevére
Mert itt történt, hogy kenyeret osztott
S piros rózsa hajlott, mint a vére
Mert a kenyér a szívéből foszlott
Mikor felelt a feddő kérdésre
Mit rejtene, mit takar köténye.

(Kozma László: Szent Erzsébet legendája)

Kozma László legenda részlete összefoglalja
Árpád-házi Szent Erzsébet szentségét. Bemutatja,

számomra érthetővé teszi, azt a víz és fény együtteséből létrejött, teremtett szerves égi és földi világot, melynek az alapja az a mag, amelyből kisarjazott Magyarország virágcsodája, Árpád-házi Szent Erzsébet.

Árpád-házi Szent Erzsébet huszonnégy évet élt. Mária Menybenemelésének Szent Hármasságában teljességgel megélt (8x3 év), életének minden pillanata egy-egy misei rangú mese elem. Olvasva a róla készült elemzéseket, önéletrajzokat, beszámolókat, a csodákat rögzítő jegyzőkönyveket, teljesen a jóság, a tisztaság szigetén érzem magam, egy csuda világban. Felemelőek a szép szavak, a csodák, az áradozások fátyolának integető, lebegő képei, de vajon mi van mögötte? Szerintem minden ember jónak születik, minden emberben benne van a segítségi vágy, szándék, a szomszéd, a lesüllyedt barát, családtag felemelése, a rászoruló, a beteg szép szavakkal, türelemmel, vagy tettel való megérintése. Engedjük-e élni ezt a tulajdonságunkat? Bizonyosságtevők járnak előttünk, akik mutatják az utat, de követjük-e Őket? Lehet, hogy csak „jobb” napokon segítünk? Vagy egy-egy ünnepnapkor oda dobva egy morzsát, egy mosolyt és várva érte a fizetséget, a köszönetet, a hálát? Miért csak a „kiválasztott” tud az önzetlen segítség, az önfeláldozás ilyen fokára eljutni? Mi kell ahhoz, hogy az ember feladja a kényelmét, biztos, meleg fészket és a magában megtestesülő fizikai létben gyökerező vágyát, önmagát állandóan korholva, ostorozva, azért hogy lelke teljes melegével segíthessen embertársain, mosolygó, megbékélt arcú? Talán annak felismerése, mit János apostol hirdet: „...a világosság a sötétben vala csak az